

²² Андреев Ю. Н. Гражданско-правовая ответственность государства по деликтным обязательствам: Теория и судебная практика. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 30.

²³ Цит. по: Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 2 / Уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 946–947.

Резюме

Статтю присвячено дослідженню еволюції цивільно-правового регулювання відносин з відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їхніми посадовими та (або) службовими особами.

Ключові слова: відшкодування шкоди, цивільно-правова відповідальність, вина, деликтне зобов'язання.

Резюме

Статья посвящена исследованию эволюции гражданско-правового регулирования отношений по возмещению вреда, причиненного органами государственной власти, их должностными и (или) служебными лицами.

Ключевые слова: возмещение вреда, гражданско-правовая ответственность, вина, деликтное обязательство.

Summary

This article is devoted to research of evolution of civil law regulation of compensation for losses caused by state authorities and their officials.

Key words: compensation for losses, civil responsibility, fault, non-contractual obligation.

Отримано 9.11.2011

Д. В. ШКРЕБЕЦЬ

Дмитро Васильович Шкребець, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ І ВИДИ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Поняття і основні ознаки доказів у цивільному судочинстві викладено у ст. 27 ЦПК України, за якою доказами в цивільній справі є будь-які фактичні дані, що містять інформацію про обставини, необхідні для правильного вирішення справи; носіями такої інформації є точно визначені засоби доказування, одержання цієї інформації судом здійснюється в порядку, визначеному законом. Отже, відповідно до зазначеної статті доказами в справах у цивільному судочинстві будуть одержані з передбачених законом і допустимих ним засобів доказування у визначеному порядку будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

Наявні в теорії цивільного процесу погляди, що доказами в цивільних справах виступають тільки фактичні дані, відривають докази від їхньої процесуальної форми – засобів доказування, без яких вони не можуть бути залучені до цивільного процесу. Визнання доказами як фактів об'єктивної дійсності, а також засобів встановлення цих даних не повністю відповідає ст. 27 ЦПК України. Докази в цивільному процесі характеризуються сукупною єдністю: змістом, яким є фактичні дані, що інформують про обставини, необхідні для правильного вирішення справи; процесуальною формою, в якій закладено таку інформацію – засоби доказування; встановленим процесуальним порядком одержання, дослідження й оцінювання змісту і процесуальної форми (доказової інформації і засобів доказування).

Зміст доказів – сукупність фактичних даних про обставини, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Обставинами будуть юридичні факти – дії (бездіяльність) і події. Фактичні дані як доказова інформація можуть виступати в безпосередній і опосередкованій формах – прямого або побічного доказу.

Процесуальна форма доказів – засоби доказування є джерелами інформації про фактичні дані. Статтею 27 ЦПК України (ч. 2) встановлено п'ять процесуальних форм одержання фактичних даних: пояснення сторін і третіх осіб, показання свідків, письмові докази, речові докази, висновки експертів. Але в процесуально-правовому становищі сторін перебувають заявники й заінтересовані особи в справах, що виникають з адміністративно-правових відносин і окремого провадження, а також інші особи, які беруть участь у справі. Вони подають докази (ст. 30 ЦПК України), дають письмові та усні пояснення суду (ст. 180 ЦПК України), в яких міститься інформація про фактичні дані, одержані в результаті особистого спостереження або від інших осіб, що мають значення для правильного вирішення справи. Тому пояснення таких осіб є засобом доказування¹.

У судовій практиці в цивільних справах допускається розширення кола засобів доказування. В разі необхідності судами можуть бути прийняті як письмові докази документи, одержані за допомогою електронно-обчислювальної техніки. А з урахуванням думки осіб, які беруть участь у справі, суд може також досліджувати надані звуко, відеозаписи.

Одержання та дослідження доказової інформації і засобів доказування (змісту і процесуальної форми доказів) має здійснюватися в установленому законом процесуальному порядку (статті 28–61, 180–190 ЦПК України), який є процесуальною гарантією всебічного, повного та об'єктивного з'ясування дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін. Тому порушення процесуального порядку одержання і дослідження доказів знецінює їх, призводить до втрати ними властивостей і значення доказів.

Для виявлення особливостей окремих доказів їх класифікують за видами. За характером зв'язку фактичних даних (змісту доказів) із фактами, які підлягають встановленню (доказуванню), докази поділяють на прямих та побічні. Прямі докази вагоміші для пізнання, оскільки дають можливість зробити однозначний висновок про наявність чи відсутність фактів, які підлягають доказуванню. Побічні – характеризуються численністю зв'язків з фактами, які підлягають встановленню, тому в процесі пізнання дають можливість зробити кілька вірогідних висновків про них. Отже, в доказовій діяльності, в процесі пізнання істини вони спричиняють труднощі.

За процесом формування даних про факти (характером створення доказів) докази класифікують також за двома видами – первинні і похідні. Первинні (першоджерела, безпосередні) формуються під безпосереднім впливом фактів, які підлягають встановленню (безпосередніх фактів), від носія інформації (джерела доказів). Похідні (опосередковані, копії) – відтворюють (копіюють) дані, одержані від інших джерел, тобто формуються під впливом опосередкованих джерел. Значення цієї класифікації в тому, що вона розкриває процес формування доказів і саме цим сприяє правильному веденню їх дослідження і оцінюванню в процесі судового розгляду цивільної справи.

В юридичній літературі обґрунтовується також третя підстава для класифікації доказів – за джерелом, за допомогою якого суд їх одержує, на такі: особисті та речові, і за цими самими підставами – на первинні та похідні; на особисті, речові й змішані. Такий поділ доказів за однією підставою на три різні види зводить нанівець саму ідею класифікації. До складу особистих доказів належать не тільки пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків і висновки експертів, а й різні документи, оскільки вони виходять від відповідних осіб. Дійсно, пояснення сторін є особистим доказом і воно не перестає бути таким незалежно від того, чи буде воно одержано в усній або письмовій формі (ст. 180 ЦПК України). Експерт дає висновок, виходячи зі своїх спеціальних пізнань, тому його висновок стосується не змішаних, а особистих доказів. Отже, носіями даних про факти є особи і речі (предмети), які можуть відтворити закріплену і збережену в них інформацію про відомі обставини, що мають значення для справи. В особистих доказах носієм інформації про факти завжди є людина, яка мусить правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, зберегти їх у пам'яті й відтворити (давати пояснення, показання – статті 40, 42 ЦПК України). Особисті докази мають суб'єктивний характер, тому в пізнавальній діяльності необхідно враховувати психологію особи, наявність матеріально-правової заінтересованості у справі та особливих стосунків зі сторонами².

Поняття "засоби доказування" досі залишається у теорії доказів нерозвиненим. Суть цього терміна не розкрито у новому ЦПК України, хоча у деяких його нормах, (наприклад ст. 59) замість терміна "допустимість засобів доказування" норму названо "допустимість доказів", а у ч. 2 вживається термін "засіб доказування". Таким чином, у новому ЦПК України наявні два терміни "доказ" та "засіб доказування". Х. Шах підходить до розкриття цього питання шляхом аналізу міжнародного цивільного процесуального права і визначає такі аспекти:

допустимі засоби доказування, які практично мали би відтворювати перелік допустимих засобів доказування (міститься в ч. 2 ст. 27 у старому ЦПК України, оскільки в ч. 2 ст. 57 нового ЦПК України (термін "засіб" виключено), але вчений не надає їх переліку;

обмеження засобів доказування, що розглянуто в двох аспектах:

допустимість засобів доказування у конкретній справі;

право або обов'язок відмови від давання показань, що є характерним для певного статусу громадян або посадових осіб.

Останній аспект цієї концепції не передбачено чинним ЦПК. Але необхідно наголосити, що положення ст. 63 Конституції України стосовно звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів не могло не вплинути на новий ЦПК України. Так, нині у статтях 51, 52 чинного ЦПК України встановлено перелік членів сім'ї чи близьких родичів, які мають право відмовитися від давання показань (ст. 52), а у ст. 51 – особи, які не підлягають допиту як свідки. Така конкретизація конституційного положення є необхідною для реального запровадження її до цивільного процесу. Визнаючи таємницю сповіді та враховуючи відокремлення церкви від держави, необхідно надати право відмовлятися від давання показань також представникам церкви, якщо ними отримано відомості під час сповіді. Якщо проаналізувати новий ЦПК України, то у п. 3 ст. 51 йдеться саме про священнослужителів, які не підлягають допиту як свідки про відомості, одержані ними на сповіді віруючих, до таких осіб також віднесено осіб, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем – про такі відомості (п. 2 ст. 51); професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку (п. 4

ст. 51); особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника (ч. 2 ст. 51)³.

Деякі докази не отримали в теорії однозначної оцінки, нерегламентовані законодавством як засоби доказування і не мають широкого застосування на практиці – таким є визнання обставини (факту) стороною (ч. 1 ст. 61 ЦПК України).

Доцільність визнання обставини (факту) стороною може виявлятися у тому, що їй не потрібно витрачати час на участь у судовому розгляді, а також зменшаться витрати сторони, які спрямовані на оплату допомоги адвоката, відшкодування судових витрат тощо. Тобто, в разі програшної позиції у справі стороні доцільно визнати юридичну обставину (факт). Крім того у ч. 1 ст. 61 ЦПК України серед підстав звільнення від доказування закріплене положення про те, що обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню.

У ст. 61 ЦПК України зазначено, що обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню. Тобто, виходячи з аналізу цієї норми можна дійти висновку, що за відсутності будь-якого застереження, суд визнаний факт вважає встановленим. Але якщо після попереднього судового засідання, на якому могло мати місце визнання обставини (факту), особа доведе, що таке визнання було здійснене внаслідок помилки, обману, насильства тощо, суд приймає таку відмову від визнання обставин (ст. 178 нового ЦПК України), тобто суддя повинен перевірити, чи мали місце обставини, які примусили особу до такого визнання, при цьому особа повинна довести це на підставі доказів.

З одного боку, виходить, що в разі визнання стороною доведеності або існування в минулому юридичної обставини, подальше доказування є зайвим, оскільки в противному разі виникатиме суперечність подальшого процесу розгляду справи із загальними принципами сучасного цивільного процесу. З позиції принципу диспозитивності – ніхто не може зобов'язати робити особу те, чого вона не бажає і що відноситься до її прав – брати участь у цивільному процесі та "змусити" виграти справу. За принципом змагальності подальші розгляд і встановлення обставини просто неможливі, оскільки суд позбавлений ініціативи у збиранні доказів.

З другого боку, визнання обставин може бути штучним, коли в разі програшу справи сторона не матиме збитків, оскільки вона зможе компенсувати збитки за рахунок третьої особи, що виступала на її боці. Наприклад, у разі завдання шкоди з вини працівника юридична особа зможе в подальшому звернутися з регресним позовом до нього і погасити виплати, що були нею зроблені. Звідси випливає дійсна і реальна необхідність з'ясувати у суб'єктів, що беруть участь у справі, їхню думку з приводу визнання обставини (факту) встановленою. Якщо ж третя особа заперечуватиме проти визнання обставини (факту) встановленою, то вона й доведитиме підстави власних заперечень проти позову.

Таким чином, визнання може бути зроблене не тільки в разі впевненості сторін у існуванні обставини (факту), а й з метою, суперечною інтересам інших осіб, а також під впливом обману, насильства, погрози, помилки або з метою приховування істини, що практично в суді встановити неможливо, але суддею має бути з'ясована ця обставина зі слів зацікавлених осіб.

Уявляється, що умови визнання обставини (факту) можуть бути висловлені не тільки усно, а й письмово поза залом судового засідання. Тому такий доказ перестане належати лише до пояснень сторін, а в одночас, належатиме до письмових засобів доказування, з чого можна зробити висновок про його змішаний характер і певні особливості визнання обставини (факту)⁴.

Останній аспект, на який слід звернути увагу, це наведений в ст. 57 ЦПК України вичерпний перелік засобів доказування, хоча розвиток науки і техніки давно зумовив необхідність його розширення за рахунок новітніх засобів доказування.

У теорії цивільного процесу необхідно постійно здійснювати перегляд новітніх доказів, що застосовуватимуться в судовій практиці, щодо їх віднесення до засобів доказування, а останніх – щодо допустимості у цивільному процесі.

До новітніх засобів доказування і доказів, які потрібні для встановлення певних обставин справи, доцільно віднести такі досягнення науки і техніки, які виникли як давно, так й недавно, але до останнього часу не мали практичного застосування в цивільному процесі.

Наприклад, Л. М. Звягінцева так визначає докази, що підтверджують походження дитини від конкретної особи: висновок судово-біологічної експертизи рідини крові матері, дитини і батька для встановлення їх групової приналежності; комісійної експертизи медичних документів для встановлення строку зачаття дитини; експертизи для перевірки доводів батька про неможливість його батьківства; молекулярно-генетична експертиза (генна, геномна, генетична, дактилоскопічна); судово-почеркознавча експертиза (за необхідності доказування батьківства на підставі письмових доказів, що підтверджують визнання відповідачем батьківства, в разі оспорювання вірогідності документа). Тобто в цьому переліку наведено багато доказів, які належать до такого засобу доказування, яким є висновок експерта.

Не важко уявити картину, коли суддя має винести ухвалу про призначення експертизи і йому необхідно зазначити ту установу, на яку покладається її виконання, а він не володіє зазначеною вище інформацією. Отже, поряд з розглядом потреб сучасного цивільного процесу в новітніх засобах доказування, необхідно розглядати й проблему забезпечення суддів та всіх зацікавлених осіб відповідною інформацією про них.

Загальними напрямками розвитку засобів доказування в цивільному процесі, вважають такі:

вивчення й узагальнення судової практики на предмет дослідження тих обставин, які зумовлюють необхідність використання спеціальних засобів для їх підтвердження;

аналіз і втілення новітніх досягнень науки і техніки в юридичну практику з метою надання рішенням суду більшої юридичної вірогідності та, як наслідок, збільшення джерел підвищеної небезпеки, якими стають наслідки генної інженерії, новітні ліки, добрива тощо;

вдосконалення існуючих засобів доказування і процедури їх дослідження з метою надання їм більшої юридичної вірогідності;

самостійний розвиток науки і техніки для подальшого втілення результатів у цивільне судочинство;

систематизація інформації про засоби доказування, яка має узагальнюватись як за окремими галузями права, так і шляхом порівняльного аналізу, та становити раціональну структуру відомостей про певні засоби доказування для окремої галузі права. Наприклад, такий засіб доказування, як висновок експерта, на погляд автора, має класифікуватись за галузями природничих, гуманітарних та інших наук⁵.

Сторони, треті особи й інші особи, які беруть участь у справі, мають право давати суду усні та письмові пояснення, реалізація яких гарантується передбаченими цивільним процесуальним порядком і формою їх здійснення, правом на одержання від суду повідомлення і повістки про час і місце судового засідання, а також встановленням безумовної підстави для скасування судового рішення, якщо справу було розглянуто у відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі.

Пояснення сторін у процесі доказування можуть надати найбільш повні і точні відомості про обставини справи, оскільки вони є суб'єктами спірних правовідносин, що розглядаються судом. З цих самих причин їхні пояснення не завжди можуть мати об'єктивний характер.

Об'єктивність пояснення сторін і третіх осіб забезпечується покладенням на них обов'язку сумлінно користуватися належними правами, проте процесуальні санкції за невиконання обов'язку дати об'єктивні пояснення не передбачені.

Пояснення сторін і третіх осіб можуть бути зроблені в усній і письмовій формі. Письмове пояснення позивача спочатку втілюється у зміст позовної заяви. Пояснення по суті заявлених вимог позивач і відповідач дають судді в усній формі під час їх опитування на стадії підготовки справи до судового розгляду. В особливо складних справах суддя може запропонувати відповідачеві подати письмові пояснення у справі.

При особистій участі в судовому засіданні пояснення сторін й інших осіб, які беруть участь у справі, заслуховуються безпосередньо судом, який розглядає справу, в усній формі, а письмові – оголошуються. Оголошуються і їхні пояснення, які були зафіксовані в протоколі судового засідання, одержаного від іншого суду в порядку виконання доручення зі збирання доказів. Для забезпечення повного і правильного пізнання пояснень сторін і третіх осіб, процесуальний закон надає їм, іншим особам, які беруть участь у справі, право ставити запитання один одному, а суду – вживати для цього усіх передбачених законом заходів⁶.

У змісті пояснень сторін про обставини справи можуть бути визнання, тобто повідомлення, що підтверджують наявність чи відсутність фактів, які належать до предмета доказування другої сторони. В юридичній літературі визнання фактів поділяють на судові і позасудові. Такий поділ є неправильним, оскільки позасудові визнання здійснюються поза процесуальними формами його одержання, а тому не є доказом. Воно є доказовим фактом, який мав місце поза цивільним процесом. Визнання в суді входить до складу пояснень сторін, відбувається в установленому цивільному процесуальному порядку і процесуальній формі, тому буде не судовим визнанням, а визнанням у цивільному процесі. Підтвердження фактів, які належать до обов'язку доказування другої сторони, за межами цивільного процесу не є визнанням, а тому поділ визнання на судові і позасудові не має підстав⁷.

У ЦПК України викладено визнання фактів і визнання позову. Автор вважає, що визнання факту можливе однією й другою сторонами, а визнання позову – лише відповідачем. Оскільки позов складається з предмета, підстав і змісту, а визнання можливе повне чи часткове, то кожний з елементів позову може бути об'єктом визнання. Процесуальним наслідком визнаного в цивільному процесі однією зі сторін факту встановленим, є набуття фактом безспірного характеру і звільнення другої сторони від його доказування. При цьому на доказування визнаного в процесі факту не поширюються правила про допустимість засобів доказування, крім випадків, коли факт має бути підтверджений нотаріально посвідченим документом. При цьому не виключається доказова діяльність, спрямована на встановлення інших фактів підстав вимоги і заперечення сторін.

Визнання стороною в цивільному процесі факту не є для суду обов'язковим. Він може не вважати визнаний факт встановленим, якщо виникне сумнів, що визнання не відповідає дійсним обставинам справи, порушує чий-небудь права й законні інтереси, зроблено під впливом обману, насилля, погрози, помилки або з метою приховання істини. У такому разі сторона повинна продовжити доказову діяльність на підтвердження цього факту.

Визнання факту може бути без застереження (просте) і зі застереженням (кваліфіковане), але завжди є безумовним.

Пояснення сторін і третіх осіб підлягають перевірці і оцінюванню поряд з іншими у справі доказами, одержаними від інших осіб й інших засобів доказування.

¹ Фурса С., Щербак С., Євтушенко О. Цивільний процес України Проблеми і перспективи. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – С. 23–32.

² *Кілічава Т. М.* Цивільне процесуальне право. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – С. 46–74.

³ *Шак Х.* Міжнародне цивільно-процесуальне право. – М.: Видавець БЕК, 2001. – С. 332–339.

⁴ *Штефан М. Й.* Цивільне процесуальне право України: Академічний курс – К.: Концерн «Видавничий дім “Ін Юре”», 2005. – С. 100–104.

⁵ *Звягінцева Л. М., Плюхіна М. А., Решетнікова І. В.* Доказування в судовій практиці по цивільних справах. – М.: Норма, Инфра – М., 2000. – С. 121–130.

⁶ *Шевченко Я. М., Бошицький Ю. Л., Бабаскін А. Ю., Венецька М. В., Кучеренко І. М.* Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні. – К.: Інститут держави і права ім. Корещького НАН України, 2005. – С. 143–157.

⁷ *Фарковець М.* Поняття та особливості доказів і доказування у цивільному процесі // Юр. журнал. – № 5. – 2006.

Резюме

Стаття розкриває зміст поняття «докази» і їхню роль у цивільному процесі України. Основну увагу в роботі акцентовано на понятті і видах доказів цивільного судочинства, а так само дослідженні судом і учасниками процесу доказів.

Ключові слова: докази, засоби доказування, фактичні данні, суд.

Резюме

Статья раскрывает содержание понятия «доказательства» и их роль в гражданском процессе Украины. Основное внимание в работе акцентировано на понятии и видах доказательств гражданского судопроизводства, а также исследовании судом и участниками процесса доказательств.

Ключевые слова: доказательства, средства доказывания, фактические данные, суд.

Summary

The article exposes maintenance of concept «proofs» and their role in civil procedure of Ukraine. In-process an author accents basic attention on a concept and types of proofs of the civil legal proceeding, and similarly research of cramps and by the participants of process of proofs.

Key words: proofs, facilities finishing's telling, actual facts, court.

Отримано 13.09.2011